Anna IWAŃCZUK

KIERUNKI EWOLUCJI MIĘDZYBANKOWYCH SYSTEMÓW ROZLICZEŃ

Transakcje gospodarcze wywołują konieczność dokonywania rozliczeń między kontrahentami. W obrocie bezgotówkowym rozliczanie odbywa się najczęściej za pośrednictwem banków, które zobowiązują się do przelewu środków z rachunku jednego klienta na rachunek drugiego. Powstaje więc konieczność przesyłania i rejestracji przez banki zleceń płatniczych klientów. Oprócz systemu rozliczeń obsługującego transakcje detaliczne tworzone są zazwyczaj odrębne systemy rozliczające transakcje międzybankowe o dużej wartości. Nieodzownym elementem systemu rozliczeń jest rozrachunek końcowy polegający na faktycznym przepływie środków pieniężnych na rachunek beneficjenta.

Do niedawna organizacja i mechanizm przebiegu procesu rozliczeń i rozrachunków nie stanowiły istotnego przedmiotu rozważań. Niespotykany wzrost działalności finansowej oraz związane z nim zwiększone ryzyko wystąpienia kryzysu finansowego spowodowały znaczące zainteresowanie systemami płatności i rozliczeń. Przemiany w sektorze finansowym wywarły duży wpływ na istniejące systemy rozliczeniowe. Niektóre ze zmian w tych systemach są łatwo zauważalne dla klientów. Można do nich zaliczyć rozszerzenie zakresu usług świadczonych w ramach płatności, zastosowanie nowoczesnych rozwiązań technicznych w obsłudze klientów (bankomaty), wprowadzenie nowych form rozliczeń bezgotówkowych (karty płatnicze). Jakkolwiek te zmiany są widoczne, wydają się one mniej znaczące od tych, które dotyczą segmentu transakcji o wysokiej wartości między bankami, instytucjami finansowymi i przedsiębiorstwami niefinansowymi.

Zauważalny w ostatnim okresie w wielu państwach wzrost liczby i średniej wartości transakcji ekonomicznych spowodował zwiększenie wartości dokonywanych płatności i związanych z nimi międzybankowych transferów środków w stosunku do produktu krajowego brutto. Duża część tego wzrostu odnosi się do transakcji krajowego rynku pieniężnego, jednakże większy udział w nim mają transakcje

wymiany zagranicznej, będące rezultatem zniesienia kontroli nad wymianą zagraniczną i umiędzynarodowienia finansów. Dodatkowym czynnikiem, który wpłynął na ogólną wartość płatności, był gwałtowny wzrost obrotów na rynkach papierów wartościowych i wzrost międzynarodowego przepływu kapitału.

Systemy płatności i rozliczeń były szeroko modyfikowane w celu dostosowania ich do wzrastającej liczby i średniej wartości transferu środków oraz zwiększającej się złożoności działalności finansowej. W szczególności w większości państw występowała tendencja do większej specjalizacji systemów rozliczeniowych i skracania opóźnień w rozrachunkach. W ramach zwiększania specjalizacji tworzono specjalne rozwiązania w celu obsługi różnego rodzaju transakcji finansowych. Obecnie ogromną większość płatności o niskiej wartości odnoszących się do transakcji handlowych i detalicznych obsługują automatyczne izby rozliczeniowe. Poza tym w każdym państwie należącym do Grupy Dziesięciu funkcjonuje przynajmniej jeden elektroniczny międzybankowy system transferu funduszy o wysokiej wartości[1].

Systemy transferu środków o dużej wartości wymienione w tabeli poniżej były założone lub istotnie zmodyfikowane w latach osiemdziesiątych. W praktyce wszystkie z nich zapewniają obecnie rozrachunek w tym samym dniu. Część systemów dokonuje rozrachunku pozycji netto na koniec dnia. Oznacza to, że zlecenia płatnicze są kumulowane w trakcie cyklu rozrachunkowego i podstawą dokonania rozrachunku jest tylko pozycja netto każdego z uczestników w stosunku do innych. Coraz większa liczba systemów zapewnia rozrachunek w ciągu dnia, tak zwany rozrachunek brutto w czasie rzeczywistym. Zlecenia płatnicze w tym systemie są rozliczane pojedynczo w momencie ich wysłania.

Główne cechy wybranych międzybankowych systemów transferu funduszy o wysokiej wartości

Państwo	Nazwa systemu	Typ	Data wprowadzenia	Obrót (jako procent PKB)
USA	FEDWIRE	brutto	1982	33,0
Szwajcaria	SIC	brutto	1987	98,6
Wielka Brytania	CHAPS	netto	1984	35,2
USA	CHIPS	netto	1970	39,5
Francja	SAGITTAIRE	netto	1984	8,5
Japonia	BOJ-NET	netto i brutto	1988	77,2

Źródło: Payment and Settlement Systems, s. 176.

[1] Payment and Settlement Systems: Trends and Risk Management, Bank for International Settlements, 64 Annual Report, Basle 13th June 1994, s. 172 - 177.

1. Ryzyko związane z systemem rozliczeń

Przemiany strukturalne w systemach rozliczeń szły w parze z dalekosiężnymi zmianami w naturze ryzyka towarzyszącego procesowi rozliczeń. Po pierwsze wzrost liczby transakcji finansowych spowodował istotne zwiększenie skali ryzyka kredytowego i ryzyka płynności, dotykających wszystkich uczestników rozliczeń. Po drugie wzrastająca konkurencja na rynku doprowadziła do większej koncentracji ryzyka wśród pośredników rozliczeń (głównie banków), które oferują swoim klientom możliwość przekroczenia stanu konta jako część swoich usług w zakresie rozliczeń. Po trzecie wzrost transakcji wymiany zagranicznej unaocznił problem współistnienia różnych krajowych systemów rozliczeń, każdego z nich rządzonego przez odrębne reguły i prawo[2].

Ryzyko specyficzne dla systemów rozliczeniowych możemy podzielić na następujące kategorie:

- ryzyko systemowe, które wynika z tego, że niewypełnienie przez jednego z uczestników zobowiązań wynikających z umów może przez reakcję łańcuchową doprowadzić do niezdolności innych uczestników do dotrzymania zobowiązań,
- ryzyko kredytowe, oznaczające możliwość wystąpienia straty, gdy bank wysyłający zlecenie przelewu nie przekaże środków na rachunek banku przyjmującego zlecenie, a ten dokonał już uznania rachunku klienta,
- ryzyko płynności, czyli niemożności bieżącego regulowania zobowiązań przez bank, pojawiające się w wyniku opóźnień w rozliczeniach i różnicy czasowej między uznaniem rachunku klienta a rozrachunkiem końcowym,
- ryzyko zewnętrzne, do którego zaliczamy przestępstwa, oszustwa i błędy.

Podejmowanie dużego ryzyka wraz z ograniczonymi informacjami na temat jego prawdziwego rozmiaru i podziału między uczestników rozliczeń ma wpływ na rozprzestrzenianie się i intensyfikację wstrząsów finansowych. W celu ograniczenia ryzyka towarzyszącego procesowi rozliczeń można przedsięwziąć następujące środki[3]:

- rozwijanie zdolności uczestników do monitorowania i kontroli ryzyka bezpośredniego,
- skrócenie opóźnień w rozrachunkach,
- redukcja wielkości kredytów wypływających z nierównoczesnej realizacji zleceń płatniczych z faktycznym przelewem środków lub z opóźnień w rozliczeniach,
- wprowadzenie podziału między uczestników rozliczeń ryzyka wynikającego z możliwości niedokonania rozliczenia przez jednego z uczestników,

[2] Ibidem, s. 177.
[3] Ibidem, s. 178.

- ograniczenie kredytowania rozrachunku końcowego przez bank centralny,
- redukcja niepewności związanej z regułami prawnymi dotyczącymi rozliczeń lub ich brakiem,
- zapewnienie bankom dostępu do środków płynnych na pokrycie przejściowego ich braku,
- wykluczanie z systemu rozliczeń uczestników naruszających warunki umowy,
- kodowanie i ograniczenie dostępu do informacji zawartych w przesyłanych dokumentach.

W większości państw w ramach międzybankowych systemów transferu funduszy o wysokiej wartości prowadzi się zarządzanie ryzykiem. Ma ono odmienny charakter w systemach rozrachunku netto i brutto. Systemy rozrachunku netto przeprowadzają rozliczenia na podstawie określenia pozycji netto w ustalonych odstępach czasu, obecnie zazwyczaj na koniec dnia. Procedura ta pozwala na redukcję przepływu środków dzięki niższym wartościom rozliczanych pozycji oraz na obniżenie kosztów operacyjnych. Zarządzanie ryzykiem w tych systemach polega prawie wyłącznie na ustaleniu kryteriów uczestnictwa oraz na bezpośredniej kontroli i nadzorze nad poszczególnymi uczestnikami. W rzeczywistości banki nie monitorują swoich pozycji w ciągu dnia. Nie istnieje mechanizm, który zapewniłby faktyczne dokonanie transferu środków w przypadku niemożności realizacji rozrachunku przez jednego lub kilku uczestników. Większość z systemów dopuszcza za to możliwość wykonania zleceń płatności warunkowo. Oznacza to, że gdy któryś z uczestników nie może pokryć swego ujemnego salda na zakończenie dnia, wtedy istnieje możliwość wyłączenia z rozliczenia wszystkich dyspozycji wysłanych i otrzymanych przez tego uczestnika. Istnieje kilka sposobów udoskonalenia zarządzania ryzykiem w systemach rozliczania pozycji netto. Zalicza się do nich między innymi:

- skracanie opóźnień w rozliczeniach,
- stały przegląd bilateralnych i multilateralnych pozycji netto uczestników,
- zawieranie porozumień w sprawie tworzenia rezerw płynności i podziału strat między uczestników.

Alternatywną metodą łagodzenia skutków opóźnionych rozrachunków jest wprowadzenie systemu rozrachunku brutto w czasie rzeczywistym. Zlecenia transferu funduszy są realizowane w momencie ich wysłania, pod warunkiem że bank wysyłający ma odpowiednie pokrycie na rachunku w banku centralnym. Poszczególne transfery są bezwarunkowe i nieodwołalne. W ten sposób eliminuje się niepewność, która występuje w przypadku zleceń warunkowych. Uczestnicy są technicznie w stanie monitorować na bieżąco stan swoich rachunków i limitów kredytów. Oczywiste korzyści z wprowadzenia tego sposobu rozliczeń są osiągane kosztem utrzymywania większej liczby aktywów płynnych w ciągu dnia i wyższych wydatków operacyjnych. Ryzyko związane z systemem rozrachunku brutto w czasie rzeczywistym wynika w głównej mierze z ograniczonego przymusu utrzymywania płynności przez uczestników. Jeżeli bank centralny jest skłonny udzielić nieograniczonego kredytu

bez zabezpieczenia w ciągu dnia po zerowym koszcie, to ryzyko rozrachunku jest całkowicie wyeliminowane, jednakże bank centralny absorbuje całe ryzyko kredytowe. W państwach z Grupy Dziesięciu przekroczenia stanu konta w banku centralnym w ciągu dnia są dopuszczalne. Wyjątkiem jest Szwajcaria, gdzie kilka banków odpowiada za większość transferów międzybankowych i Japonia, gdzie tylko mała część transferów przechodzi przez system brutto i gdzie funkcjonuje międzybankowy rynek kredytu dziennego. Przekroczenia stanu konta są zazwyczaj ograniczone przez pułapy zadłużenia i/lub odpowiednie zabezpieczenia[4].

2.Przykłady krajowych systemów rozliczeń

2.1. Stany Zjednoczone

W Stanach Zjednoczonych ze względu na duży zasięg terytorialny kraju utworzono aż 32 Automatyczne Izby Rozliczeniowe (ACH). Wykorzystuje się je do przeprowadzania rozliczeń transakcji o niedużej wartości. Przetwarzanie odbywa się metodą wsadową (rozliczanie netto). Nieodwracalność dyspozycji zależy od jej rodzaju. Dyspozycje uznaniowe są nieodwracalne dla odbiorcy po zakończeniu księgowania w dniu rozrachunku, obciążeniowe są odwracalne, jeżeli bank nie ma środków na rachunku na pokrycie swoich zobowiązań. Automatyczne Izby Rozliczeniowe pozwalają na elektroniczny transfer funduszy, co jest ich zaletą, ale z drugiej strony stwarza problem zabezpieczenia przekazywanych informacji. W większości izb rozrachunek między członkami przeprowadzany jest za pomocą rachunku dla rozrachunku netto w jednej z 48 placówek Systemu Rezerwy Federalnej[5].

W Stanach Zjednoczonych istnieją również systemy dokonujące rozliczeń międzybankowych w określonych metropoliach: CHIPS (Nowy Jork), CHESS (Chicago). CHIPS zapewnia przelew środków z jednego banku do drugiego w ciągu jednego dnia. Dyspozycje są przesyłane do ośrodka centralnego, który na koniec dnia oblicza saldo obrotów każdego uczestnika. W przypadku salda ujemnego uczestnik musi dokonać przelewu na specjalny rachunek w Systemie Rezerwy Federalnej. Następnie środki z tego rachunku są przekazywane uczestnikom o dodatnim saldzie. W celu osiągnięcia zadowalającego poziomu kontroli ryzyka w systemie CHIPS stosuje się następujące rozwiązania:

- zapewnienie rozrachunku w dniu wymiany zleceń,
- ustalenie wzajemnych limitów między bankami, które oznaczają maksymalną wartość netto transakcji, jaką każdy z uczestników jest skłonny otrzymać od innego,

---

[4] Ibidem, s. 172 - 182.

[5] **G. Kaufman**, The US Financial System, Prentice-Hall, New York 1989, s. 275 - 276.

– przetwarzanie w czasie rzeczywistym,
– określenie maksymalnej pozycji debetowej netto banku w systemie,
– porozumienia w sprawie podziału strat,
– gwarancja rozrachunku (wprowadzona w 1990 roku)[6].

Dużą liczbę transakcji rozlicza system FEDWIRE obsługiwany przez System Rezerwy Federalnej. Przetwarzanie w nim odbywa się w czasie rzeczywistym na zasadzie systemu brutto. Dopuszcza się możliwość przekroczenia stanu konta w ciągu dnia. Zarówno CHIPS jak i FEDWIRE są systemami służącymi do rozliczania transakcji o dużej wartości.

2.2. Wielka Brytania

System rozliczeń w Wielkiej Brytanii jest obsługiwany przez trzy przedsiębiorstwa rozliczeniowe. W każdym systemie istnieją określone kryteria uczestnictwa, do których zaliczamy:

– posiadanie odpowiednich urządzeń księgowych,
– podleganie nadzorowi banku centralnego lub Komisji Towarzystw Budowlanych,
– spełnianie wymogów technicznych i operacyjnych clearingu,
– opłacenie wpisowego i udziału w kosztach operacyjnych,
– osiągnięcie minimalnego poziomu obrotu w danym systemie[7].

W systemie Cheque and Credit Clearing Company masowo przetwarza się papierowe dokumenty obciążeniowe oraz uznaniowe. Dokumenty wymieniane są w izbie rozliczeniowej w drugim dniu po przyjęciu ich przez bank, a uznanie rachunku beneficjenta i końcowy rozrachunek między bankami następują trzeciego dnia. W ostatnich latach przetwarzanie dokumentów uznaniowych zostało zautomatyzowane przez kodowanie zawartych w nich informacji na nośnikach magnetycznych.

Elektroniczne usługi rozliczeniowe dla operacji uznaniowych i obciążeniowych świadczy Automatyczny System Rozliczeń Bankowych – BACS. Dane dostarczane są do systemu przez członków (banki, towarzystwa budowlane) na taśmie magnetycznej, dyskietce lub przez bezpośrednie łącze telekomunikacyjne. Obciążenia i uznania na rachunkach oraz końcowy rozrachunek międzybankowy następują w trzecim dniu cyklu[8].

---

[6] **A. Strużyński**, Międzynarodowe standardy systemów rozliczeniowych – wytyczne dla Polski, Prawo Bankowe 1994, nr 3, s. 105 - 109.

[7] **J. Tymowski**, Izby rozliczeniowe w nowych strukturach bankowych, Bank i Kredyt 1992, nr 1, s. 5.

[8] The Law and Practise of Banking, Pitman Publishing, London 1991, s. 351 - 352.

W roku 1984 w celu umożliwienia bankom dokonywania rozrachunku w tym samym dniu powołano system CHAPS (Zautomatyzowany System Płatności dla Izby Rozliczeniowej) odpowiedzialny za rozliczenia o wysokiej wartości – od 5 tys. funtów. CHAPS nie ma ośrodka centralnego, a uczestnicy komunikują się ze sobą za pomocą systemu telekomunikacyjnego. Przekazywane dyspozycje są bezwarunkowe, gwarantowane przez wysyłające banki oraz nieodwołalne dla nadawcy i odbiorcy. Końcowego rozrachunku między bankami dokonuje się elektronicznie na koniec każdego dnia na rachunkach członków prowadzonych przez Bank Anglii[9].

2.3. Francja

We Francji proces rozliczania może przebiegać trzema sposobami różniącymi się poziomem automatyzacji. Rozliczanie dokumentów papierowych odbywa się w 104 izbach rozliczeniowych. W każdej izbie pod koniec sesji oblicza się salda debetowe i kredytowe członków. Następnie księguje się je na rachunkach w lokalnych oddziałach Banku Francji. Końcowy rozrachunek dla polecenia przelewu następuje tego samego dnia. Rachunek beneficjenta jest uznany po zakończeniu dnia rozliczeniowego, pod warunkiem że dłużnik ma pokrycie na rachunku. Rozliczaniem zleceń dostarczonych na nośnikach magnetycznych zajmują się prowadzone przez bank centralny komputerowe ośrodki rozliczeniowe działające w dziewięciu miastach. Końcowy rozrachunek następuje tego samego dnia przez księgowanie na rachunkach banków w Banku Francji.

W przyszłości komputerowe ośrodki rozliczeniowe mają być w pełni zastąpione przez funkcjonujący od 1983 r. Międzybankowy System Telerozliczeń – SIT. Jego zadaniem jest zapewnienie bezpośredniej i ciągłej wymiany pojedynczych komunikatów dotyczących operacji między członkami (przetwarzanie w czasie rzeczywistym). Transmisja komunikatu o płatności do ośrodka rachunkowości SIT następuje automatycznie. Ośrodek ten rejestruje komunikaty i oblicza salda na rachunku każdego członka, a wynik obliczeń przesyła do Banku Francji w celu księgowania. Członkowie mają dostęp do systemu przez terminale, a przepływ informacji odbywa się siecią TRANSPAC[10].

2.4. Japonia

W Japonii podobnie jak w innych krajach problemem pozostaje rozliczanie czeków i weksli, czyli dokumentów obciążeniowych. Istotną kwestią są porozumienia mię-

[9] **A. Mullineux**, International Banking and Financial Systems: A Comparison, Graham and Trotman, London 1991, s. 22.

[10] **J. Tymowski**, op.cit., s. 3 - 5.

dzy bankami dotyczące uznania przez bank wykupujący treści dokumentu przesłanej w postaci impulsów elektronicznych. Poza tym niezbędne jest stworzenie reguł postępowania w przypadku niewykupienia czeku lub weksla przez bank wystawcy. Rozliczaniem transakcji o dużej wartości zajmuje się w Japonii system Zengin. Rozliczenia między bankami i ich klientami dokonuje się w tym samym dniu, a między uczestniczącymi bankami – w następnym. Polecenie dokonania wypłaty jest przesyłane przez system do banku beneficjenta w dniu złożenia zlecenia przez klienta. W tym samym dniu uznawany jest rachunek beneficjenta. Do czasu rozrachunku międzybankowego bank beneficjenta ponosi więc krótkoterminowe ryzyko niewypłacalności. Aby zapewnić nieprzerwany proces rozliczeń, w przypadku gdy bank zlecający stanie się niewypłacalny w momencie końcowego rozrachunku, Bank Japonii zapewnia mu tymczasową płynność poprzez udzielenie kredytu. Środki na kredyt pochodzą z zabezpieczeń w formie depozytów złożonych przez wszystkie banki należące do systemu. W ten sposób wszyscy uczestnicy systemu ponoszą solidarną odpowiedzialność za niemożliwość dokonania rozrachunku przez jednego z nich.

Podobnym systemem, ale służącym do rozliczeń transferów międzybankowych związanych z transakcjami wymiany zagranicznej jest The Gaitame-Yen. W tym systemie bank beneficjenta może ponosić krótkoterminowe ryzyko niewypłacalności, jeżeli udziela bankowi płatnika kredytu przed zamknięciem dnia. Jednak generalnie najpierw obliczana jest międzybankowa pozycja netto każdego banku i następuje przepływ środków między rachunkami rezerwowymi w Banku Japonii, a dopiero potem beneficjent jest informowany o uznaniu jego rachunku[11].

2.5. Szwajcaria

W Szwajcarii dla każdego z głównych banków lub grupy banków utworzono centrum rozliczeniowe. Funkcje izby rozliczeniowej dla centrów pełni Szwajcarski Bank Narodowy, w którym utrzymują one rachunki bieżące. Rozrachunek końcowy następuje właśnie przez księgowanie na tych rachunkach. Na szwajcarski system rozliczeniowy składa się między innymi system sieciowy on-line o nazwie SIC. Łączy on Szwajcarski Bank Narodowy, uczestniczące banki komercyjne i centralę Telekurs AG reprezentującą banki. Transfer środków między rachunkami banków w SNB odbywa się w czasie rzeczywistym. Regulamin działania systemu nie dopuszcza przekroczenia stanu konta w ciągu dnia. Większość rozrachunków dokonywanych w tym systemie dotyczy transakcji zagranicznych[12].

---

[11] Japanese Transfer Systems in the Era of Financial Deregulation and Globalization, The Bank of Japan Report 1988, No 1, s. 16 - 21.

[12] **A. Mullineux**, op. cit., s. 143.

2.6. Węgry

W końcu roku 1988 banki węgierskie powołały Przedsiębiorstwo Żyrowe HUNGAROGIRO (Rozrachunków Międzybankowych). W systemie tym rozliczenia przeprowadza się w ramach clearingu wewnętrznego – między oddziałami tego samego banku i clearingu zewnętrznego – między Węgierskim Bankiem Narodowym a pięcioma bankami handlowymi wyodrębnionymi z WBN w trakcie reformy systemu bankowego. Rozrachunki międzybankowe pozostałych banków są przeprowadzane za pośrednictwem rachunków central tych banków w Węgierskim Banku Narodowym. Rozrachunki wewnętrzne powodują tylko zmianę struktury aktywów i pasywów w ramach bilansu danego banku. Przedmiotem rozrachunków międzybankowych jest natomiast transfer środków pieniężnych między oddziałami WBN i oddziałami banków handlowych. Rozrachunek końcowy odbywa się przez księgowanie na rachunkach bieżących banków w banku centralnym. W przypadku braku środków na rachunku któregoś z banków WBN udziela mu automatycznego kredytu płatniczego do wysokości 15% zasobów banku uwzględnionych przy badaniu płynności finansowej. Istnieje również możliwość uzyskania dodatkowego kredytu o wyższym oprocentowaniu. Bankowy cykl rozliczeniowy wynosi trzy dni. Powyższy system rozrachunków międzybankowych nie zapewnia bieżącej płynności finansowej banków pomimo działań banku centralnego, ponieważ rozliczenie między rachunkiem bankowym dłużnika i wierzyciela nie następuje równocześnie z rozrachunkiem między centralą banku dłużnika i centralą banku wierzyciela[13].

Stopniowo wdrażany jest na Węgrzech nowocześniejszy system rozrachunków międzybankowych, w którym informacje są kontrolowane i teletransmitowane do Centrum Obliczeniowego. Oddziały współpracują z Centrum w czasie rzeczywistym (on-line). W efekcie bankowy cykl rozliczeniowy zamyka się w ciągu 24 godzin.

2.7. Rosja

W sytuacji niezadowalającego stanu systemu rozliczeń w Rosji i na terytorium Wspólnoty Niepodległych Państw, kryzysu płatniczego i pogorszenia w wyniku tego sytuacji finansowej przedsiębiorstw, siedem moskiewskich banków komercyjnych oraz zrzeszenie międzybankowe 13 marca 1992 roku powołały Centralną Izbę Rozliczeniową. Ma ona status osoby prawnej, niezależny bilans i utrzymuje stosunki korespondencyjne z bankiem centralnym przez rachunki w rozliczeniowo-kasowych centrach Moskwy. Izba otwiera z kolei rachunki korespondencyjne swoim klientom – bankom.

---

[13] **M. Pawelska, B. Szczepaniak**, System rozrachunków międzybankowych na Węgrzech, Bank i Kredyt 1990, nr 11, s. 15 - 18.

Obecna struktura systemu pozwala na przeprowadzanie rozliczeń każdego dnia w czasie rzeczywistym oraz na skrócenie czasu obrotu dokumentów między bankami dzięki wykorzystaniu najnowocześniejszego systemu telekomunikacyjnego. Uczestnikami rozliczeń przez Centralną Izbę Rozliczeniową mogą być moskiewskie banki oraz banki działające na terytorium obwodu moskiewskiego i innych miast. Dla zabezpieczenia sprawności operacji rozliczeniowych banki – uczestnicy przekazują wpłatę początkową na rachunek Izby.

W systemie tym rozliczane są tylko polecenia przelewu. Informacje zawarte w dokumencie są wpisywane do komputera, a następnie przekazywane przez system telekomunikacyjny do Izby. Jednocześnie nadawany jest automatycznie elektroniczny podpis banku wysyłającego. Pod koniec dnia banki potwierdzają przeprowadzenie operacji. Izba odpowiedzialna jest za kontrolę rozliczeń. W sytuacji wystąpienia czasowego niedoboru środków lub salda debetowego na rachunku korespondencyjnym banku – uczestnika Izba może na jego prośbę udzielić mu kredytu. Organizacja i struktura techniczna systemu zapewnia możliwość podłączenia jego uczestników do międzynarodowego systemu rozliczeń. W przyszłości zamierza się rozliczać w tym systemie dokumenty obciążeniowe oraz utworzyć specjalny fundusz ubezpieczeniowy[14].

2.8. Polska

Reforma polskiej bankowości objęła system rozliczeń międzybankowych w 1992 r., kiedy powołano Krajową Izbę Rozliczeniową. W systemie rozliczeń za pośrednictwem KIR uczestniczą oddziały banków, a końcowy rozrachunek, czyli przepływ środków między rachunkami bieżącymi banków w banku centralnym przeprowadzany jest z centralą banku. Do zadań i obowiązków KIR należą między innymi rejestracja wierzytelności uczestników KIR i potrącanie wzajemnych należności i zobowiązań oraz składanie w NBP zleceń w zakresie zapłaty. O włączeniu banku do systemu decyduje Rada Nadzorcza KIR SA. Rozpatrując wniosek o przyjęcie do KIR, ocenia ona sytuację finansową i płynność banku.

W ramach Krajowej Izby Rozliczeniowej funkcjonuje izba tradycyjna i elektroniczna. W izbie tradycyjnej wymieniane są zlecenia płatnicze wystawione w postaci dokumentów papierowych. Rejestracja wierzytelności z tego tytułu odbywa się z użyciem systemu elektronicznego przetwarzania danych SYBIR. System SYBIR składa się z trzech modułów. Sybir O jest modułem oddziałowym i służy do przygotowania dokumentów rozliczeniowych do wysyłki i rejestrowania danych na magnetycznych nośnikach informacji. Sybir R pracuje w 17 Bankowych Regionalnych Izbach Rozliczeniowych, których zadaniem jest sortowanie przesyłek. Sybir C na-

[14] **A. Babinowskij**, Centralnaja Rasciotnaja Pałata, Dengi i Kredit 1992, nr 12, s. 52 - 56.

tomiast nadzoruje pracę całego systemu KIR. Moduł ten zbiera wyniki z BRIR-ów i sumuje wyniki rozliczeń na szczeblu całego kraju. Następnie przedstawia je centralom banków i składa w NBP zlecenia przelewu środków między rachunkami bieżącymi banków. Transmisja z BRIR-ów do centrali KIR odbywa się automatycznie za pomocą sieci Telbank.

Funkcję izby elektronicznej pełni system ELIXIR. Jego zadaniem jest wymiana zleceń płatniczych rejestrowanych na magnetycznych nośnikach informacji oraz rejestracja wierzytelności z tego tytułu. W systemie tym nie występuje przekaz danych na dokumentach papierowych, a zapis magnetyczny jest jedynym źródłem informacji. System ELIXIR składa się z modułu O i C. Elixir O instalowany jest w oddziałach i umożliwia rejestrację dokumentów źródłowych oraz informacji z systemów własnych banków, nadaje podpis, a następnie przekazuje dane do Elixiru C na nośniku magnetycznym lub przez połączenia bezpośrednie on-line. Elixir C działający w BRIR-ach i centrali KIR pełni właściwe funkcje rozliczeniowe.

Zarówno system SYBIR, jak i ELIXIR są systemami wsadowymi – informacje źródłowe i wynikowe wchodzą i wychodzą z systemu w postaci zbioru danych. W obu wynik rozrachunku i jego rezultat na rachunku bieżącym powstaje na skutek kompensaty wzajemnych należności i zobowiązań banku, a nie w wyniku operacji poszczególnymi zleceniami płatniczymi. Poza tym zlecenia obciążeniowe są włączane do rozrachunku później niż uznaniowe, aby pozostawić czas na ewentualną odmowę zapłaty.

System rozliczeń między bankami funkcjonujący w Polsce obecnie został wprowadzony zarządzeniem nr 7/92 Prezesa NBP z dnia 24 czerwca 1992 r. w sprawie jednolitych zasad rozrachunków międzybankowych. Zarządzenie to wymienia trzy sposoby przeprowadzania rozliczeń. Oprócz korzystania z usług Krajowej Izby Rozliczeniowej banki mogą się rozliczać w drodze bezpośredniej wymiany zleceń bądź za pośrednictwem rachunku bieżącego w innym banku. Polski system rozliczeniowy charakteryzuje się brakiem gwarancji rozrachunku ze strony NBP – dyspozycje są rozliczane tylko do wysokości środków posiadanych przez bank. Z systemu KIR wykluczani są uczestnicy, którzy nie mają pokrycia na rachunku bieżącym dla spełnienia swoich zobowiązań. Należy w tym miejscu zaznaczyć, że nie bez znaczenia jest dla banków możliwość wykorzystania częściowo środków odprowadzanych do NBP w ramach rezerwy obowiązkowej. W system ELIXIR został wbudowany mechanizm zmniejszający ryzyko wystąpienia braku płynności banku w momencie ogłoszenia rozrachunku. Jest to bieżący podgląd pozycji banku. Umożliwia on prognozowanie wyniku rozrachunku na podstawie analizy nadchodzących zleceń[15]. Zauważalny jest brak stosowania innych metod w celu uniknięcia groźby braku rozrachunku. Celowe wydaje się więc wprowadzenie rozwiązań służą-

[15] Coraz bliżej izby elektronicznej – rozmowa z T. Ołdakowskim, Bank – edycja specjalna 1996, nr 11, s. 11.

cych zapewnieniu bieżącej płynności banków. Wśród nich można wymienić: rozwój rynku lokat międzybankowych, powołanie funduszu gwarancyjnego uczestników KIR, składanie w NBP przez banki depozytów w postaci papierów wartościowych, udostępnianie bankom przez NBP krótkoterminowego kredytu refinansowego.

Powołanie Krajowej Izby Rozliczeniowej i działającego w jej ramach systemu ELIXIR daje podstawę do wprowadzenia rozliczeń bezdokumentowych. Konieczna jest jednak w tym przypadku normalizacja przekazywanych dyspozycji płatniczych oraz rozwiązanie problemu usankcjonowania podpisu cyfrowego jako równoważnego z podpisem własnoręcznym. Nowa ustawa – Prawo bankowe, która weszła w życie dnia 1 stycznia 1998 r. w art. 7 dopuszcza sporządzanie dokumentów związanych z czynnościami bankowymi za pomocą elekronicznych nośników informacji, pod warunkiem należytego ich utrwalenia i zabezpieczenia.

O sprawności systemu rozliczeń międzybankowych świadczy liczba dni upływających od obciążenia rachunku klienta–zleceniodawcy do uznania rachunku klienta–beneficjenta. W systemie izby tradycyjnej cykl rozliczeniowy wynosi do trzech dni. Wprowadzenie nowocześniejszego systemu ELIXIR pozwoliło na skrócenie okresu rozliczenia do 1 - 2 dni. W połowie 1997 r. poprzez ELIXIR rozliczało się ponad 860 odziałów (w tym 600 w trybie on-line) należących do około 1/3 banków działających w Polsce. Poprzez ELIXIR realizowano 30% obrotów, jednakże liczba płatności przetwarzanych w systemie izby elektronicznej wynosiła zaledwie 8%. W kwietniu 1997 r. VIII Zgromadzenie Związku Banków Polskich przyjęło uchwałę o jak najszybszej modernizacji systemu płatniczego, przez eliminację obrotu papierowego na rzecz elektronizacji. W tym celu Rada Nadzorcza KIR 12 sierpnia 1997 r. podjęła uchwałę, że do końca czerwca 1998 r. każdy z oddziałów współpracujących bezpośrednio z KIR musi przystosować się do odbioru i wysyłania zleceń w systemie ELIXIR[16].

Bardzo ważną kwestią dotyczącą polskiego systemu rozliczeń jest zapewnienie jego bezpieczeństwa przez ochronę dostępu do niego przez nieupoważnione osoby oraz uniknięcie utraty zbiorów danych przez ich kopiowanie. Wprowadzenie nowoczesnego systemu rozliczeniowego wymaga również stworzenia systemu prawnego, który określiłby prawa i obowiązki stron rozliczeń zarówno banków, jak i ich klientów.

3. Współpraca międzynarodowa

Rozwój współpracy międzynarodowej, transakcji zagranicznych i tendencje do integracji gospodarczej wywołują konieczność współdziałania, a w wyniku tego ujed-

[16] Elixir dla wszystkich, Bank 1997, nr 9, s. 6.

nolicania krajowych systemów rozliczeń. W związku z tym w 1993 r. Grupa Robocza do spraw Systemów Rozliczeniowych EWG przyjęła raport określający minimum wspólnych cech krajowych systemów rozliczeniowych. Powyższy raport zaleca wdrożenie w każdym państwie Wspólnoty systemu rozliczeniowego z rozrachunkiem brutto, rozliczającego transakcje w czasie rzeczywistym. Dopuszcza on rozliczanie transakcji o dużych wartościach przez system z rozrachunkiem netto za pośrednictwem banku centralnego. Warunkiem jest zapewnienie dokonania rozrachunku w tym samym dniu co wymiana zleceń, zagwarantowanie rozrachunku największej pojedynczej pozycji debetowej netto i niezawodność systemu. Poza tym wymagane są określone kryteria przystąpienia do rozliczeń, podstawy prawne systemu i zarządzanie ryzykiem związanym z rozliczeniami[17].

W Polsce funkcjonujące systemy służą do rozliczania transakcji masowych, bez ograniczeń co do ich wartości. Są to systemy z rozrachunkiem netto. Po dokonaniu pewnych modyfikacji nowocześniejszy system ELIXIR będzie mógł służyć do rozliczania transakcji o dużej wartości.

W Departamencie Rozrachunków Banków w NBP działa system SORBNET. Jest on przeznaczony do transakcji o znacznej wartości, które rozliczane są w systemie brutto bezpośrednio na umiejscowionych w NBP rachunkach central banków, ale nie w czasie rzeczywistym (brak transmisji zleceń w trybie on-line). Jego podstawowe wady to obsługa tylko zleceń uznaniowych i brak możliwości bieżącego podglądu salda[18].

Europejski Instytut Walutowy w 1994 r. opublikował plany połączenia krajowych systemów rozliczeniowych brutto, rozliczających transakcje w czasie rzeczywistym w ramach III Etapu Integracji Walutowej. System ten nosi nazwę TARGET (z ang. Transeuropejski Zautomatyzowany Błyskawiczny System Rozrachunku Brutto w Czasie Rzeczywistym). Z założenia jest systemem zdecentralizowanym, rozliczającym nieodwołalnie zlecenia uznaniowe tylko w walucie Unii – euro. W jego skład wchodzą określone powyżej systemy krajowe oraz Europejski Bank Centralny, który pełni jednocześnie funkcje nadzorcze[19].

Prace nad usprawnieniem współpracy międzynarodowej w zakresie rozliczeń prowadzą również kraje Europy Środkowowschodniej. W tym celu w lutym 1993 r. powstało Stowarzyszenie Banków Rozliczeniowych. Obecnie do Stowarzyszenia należy 14 banków komercyjnych z 7 krajów, 6 kolejnych ma status członka stowarzyszonego. Do uzyskania członkostwa wymagane jest uczestnictwo w międzynarodowej sieci komunikacyjnej banków SWIFT, połączenie z Reuterem oraz otwarcie

[17] **A. Strużyński**, op.cit., s. 105 - 109.

[18] **K. Freliszek**, **R. Klepacz**, Rozrachunek międzybankowy – stan faktyczny i kierunek dostosowania do wymogów Unii Europejskiej, Bank i Kredyt 1997, nr 6, s. 25.

[19] Ibidem, s. 29.

rachunku w jednym z trzech banków rozliczeniowych, którymi są: Barclays Bank Plc, Generale Bank w Brukseli i Instituto Bancario Sanpaolo di Torino. Rozliczenia między bankami odbywają się na opisanej poniżej zasadzie. Do godziny 11.00 banki uczestniczące wysyłają polecenia wypłaty denominowane w walucie klienta do jednego z trzech banków rozliczeniowych. Następnie do godziny 13.00 Reuter publikuje kursy walut państw wschodnioeuropejskich, a po godzinie 13.00 banki realizują wypłaty. W przyszłości zamierza się stworzyć specjalny fundusz gwarancyjny dla banków uczestniczących[20].

Zainteresowanie banków w usprawnieniu rozliczeń i szybkim przekazywaniu informacji miało wpływ na stworzenie wspomnianej wcześniej międzynarodowej sieci komunikacyjnej banków SWIFT. Automatyczne przesyłanie zleceń odgrywa ważną rolę w przyspieszeniu wykonywania operacji między odległymi bankami, eliminowaniu ryzyka oraz skutków różnic czasowych pomiędzy różnymi strefami geograficznymi.

Za pomocą SWIFT-u nie dokonuje się księgowań, lecz tylko przekazuje informacje między bankami uczestniczącymi w systemie. Przekazywanie danych odbywa się przez międzynarodową sieć składającą się z trzech powiązanych ze sobą central operacyjnych, z którymi połączone są centrale krajowe, z nimi zaś poszczególne banki. Rozliczenie kwot wynikających ze zleceń następuje w drodze odpowiednich zapisów na rachunkach korespondencyjnych, które użytkownicy systemu prowadzą wzajemnie dla siebie.

Stowarzyszenie wprowadziło również system ECU- Netting, który przeprowadza rozliczenia clearingowe między bankami dokonującymi między sobą transakcji finansowych w ECU. Rozliczenia te polegają na obliczaniu dla poszczególnych banków sald zobowiązań i należności oraz wykazywaniu dla każdego z uczestników pozycji netto wobec innych. Na koniec dnia salda są księgowane na kontach tych banków w Banku Rozrachunków Międzynarodowych[21].

Funkcjonowanie różnych systemów sieciowych rodzi potrzebę wprowadzenia standardów, które umożliwiłyby swobodną wymianę informacji między tymi systemami. W roku 1977 ISO (International Standards Organization) rozpoczęła pracę nad zdefiniowaniem standardu otwartego połączenia systemów, dzięki któremu możliwe byłoby komunikowanie się urządzeń i programów obsługiwanych przez różne sieci[22].

---

[20] **A. Bury**, Środkowoeuropejskie forum finansowe, Bank 1994, nr 11, s. 18 - 19.

[21] **J. Węcławski**, SWIFT – międzynarodowa sieć komunikacyjna banków, Bank i Kredyt 1993, nr 10, s. 23 - 27.

[22] **D. Kamińska-Kępa**, **R. Kępa**, Informatyzacja banku komercyjnego, Zarządzanie i Bankowość 1992, s. 39.

Podsumowanie

Systemy rozliczeniowe w większości państw stanowią istotny element ich systemów finansowych. Za ich pośrednictwem brak płynności i problemy z odzyskaniem udzielonych kredytów są przenoszone od jednego uczestnika systemu finansowego do drugiego. Wpływają one na stabilność, integralność i sprawność systemu finansowego danego państwa. Nie można również nie docenić ich znaczenia dla rynku finansowego. Ze względu na to duży udział w funkcjonowaniu systemów rozliczeń mają banki centralne. Udział ten przejawia się między innymi w oddziaływaniu na strukturę instytucji rozliczeniowych poprzez dostarczanie odpowiedniej infrastruktury dla rozliczeń oraz prowadzeniu rachunków bieżących banków służących rozliczeniom[23].

Banki centralne pełnią istotną rolę w zakresie nadzoru nad systemami płatności i rozrachunków. Ich zadaniem jest ochrona uczestników rozliczeń przed ryzykiem niewypłacalności i utraty płynności. Banki centralne wykorzystują środki oddziaływania na płynność w postaci udzielania uczestnikom rozliczeń kredytów w ciągu lub na koniec dnia. Zmiany w istocie działalności finansowej, takie jak: gwałtowny wzrost wielkości podejmowanego ryzyka, większy zakres rynku i krąg jego uczestników, wzrastająca szybkość transmisji zakłóceń między poszczególnymi segmentami rynku, instytucjami i granicami państw utrudniają zdobywanie wiedzy na temat kondycji finansowej uczestników, a w rezultacie ograniczają możliwości ich ochrony przed ryzykiem systemowym[24].

Systemy rozliczeń ze względu na wysokie koszty ich założenia i obsługiwania oraz konieczność posiadania zezwoleń na prowadzenie działalności rozliczeniowej mają pewne cechy monopolu. Pożądana jest więc tutaj kontrola banków centralnych nad kalkulacją kosztów udziału w systemie oraz zasadami dostępu do niego. Banki centralne pełnią często w systemie rozliczeń oprócz roli koordynatora rolę konkurenta. Obsługują one głównie systemy rozliczeń o wysokiej wartości. Przeprowadzanie rozliczeń za pośrednictwem banków centralnych zapewnia bezpieczeństwo i pewność.

W najbliższej przyszłości uwaga powinna być skupiona na międzynarodowym systemie rozliczeń. Celowe są działania standaryzacyjne koncentrujące się na terminologii, symbolice, drukach, procedurach oraz oprogramowaniu i telekomunikacji. Istotna jest również ochrona przekazywanych danych w systemie elektronicznej wymiany dokumentów. Pierwsze kroki w tym zakresie poczyniły banki centralne

[23] The Evolving Role of Central Banks, International Monetary Fund, Washington 1991, s. 30 - 40.

[24] Payment and Settlement Systems, s. 191.

państw Grupy Dziesięciu, ustalając standardy dotyczące międzybankowych rozliczeń operacji zagranicznych.

Ewolucja systemów rozliczeniowych idzie w kierunku upowszechnienia rozliczeń bezdokumentowych dokonywanych poprzez przesyłanie zleceń elektronicznie. Towarzyszą temu działania standaryzacyjne będące podstawą ujednolicenia, a w następnym etapie współdziałania systemów poszczególnych krajów. Jednocześnie zwraca się uwagę na pewność i bezpieczeństwo przesyłanych informacji. W ostatnich latach wiele zdziałano w celu ulepszenia zarządzania ryzykiem w systemach płatności i rozrachunków. Ryzyko nieodłączne procesowi rozliczeń jest obecnie lepiej rozumiane i podejmowane są konkretne kroki w celu zapanowania nad nim.

Tempo postępu w zakresie rozliczeń było spowalniane przez czynniki ekonomiczne. Po pierwsze wprowadzanie koniecznych zmian jest związane z kosztami. Wymagane są duże inwestycje w nowe technologie. Drugim czynnikiem powstrzymującym postęp są trudności z dostosowaniem struktury prawnej do nowej rzeczywistości rynkowej. Struktura ta nie sprawdziła się w dotrzymywaniu kroku gwałtownym zmianom, które następowały w systemach płatności i rozrachunków. Skutkiem tego uczestników rozliczeń otacza niepewność co do ich praw i obowiązków[25].

Należy zwrócić uwagę, że podczas gdy systemy rozliczeniowe krajów kapitalistycznych ulegają stopniowej ewolucji, w krajach postkomunistycznych tworzone są całkiem nowe systemy i zasady przeprowadzania rozliczeń. Korzysta się przy tym w tych drugich z rozwiązań stosowanych w krajach rozwiniętych, jednak nie podchodzi się do nich bezkrytycznie i uwzględnia się cechy funkcjonujących w nich systemów bankowych.

TRENDS IN THE EVOLUTION OF INTER-BANK SETTLEMENT SYSTEMS

Summary

Banks play a very important role in the economy, being intermediaries in non-cash payments. Settlement process consists of the exchange of orders between banks and the final settlement, i.e. actual flow of means. Due to the changes occurring in the economic activity, domestic settlement systems have been modernized and adjusted to the needs of the market. This was also accompanied by changes in the nature of risks related to settlement process – systemic risk, credit risk, liquidity risk and external risk. Concrete measures are taken to minimize this risk and to manage it.

[25] Ibidem, s. 189.

Domestic systems of settlements are composed of the systems of net settlements and the systems of gross settlements in real time. A significant role in these systems is played by central banks keeping current accounts of other banks by means of which inter-bank settlement is executed and supervising settlement systems. Majority of countries popularize non-documentary settlements in the form of transferring electronic impulses. The Polish system, ELIXIR can be regarded as a modern one however, it is necessary to gradually increase the number of banks making settlements through this system.

At the international level attempts are made to standardize and ultimately to coordinate domestic systems of settlements. To achieve this, standardization activities are carried out as regards the transferred messages and common features of the systems functioning in various countries are determined.